

УДК 330.564.2

ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНИЙ ДОБРОБУТ

В. Приймак¹, З. Приймак¹, О. Возняк²

¹ Львівський національний університет імені Івана Франка

² Тернопільський національний економічний університет

Досліджено зв'язок між доходами і економічним добробутом домогосподарств. Обґрунтовано неможливість точно оцінити рівень цього добробуту за допомогою виключно ВВП. Показано, що для більш точного визначення економічного добробуту населення країни крім ВВП треба використати національні рахунки, деякі інші статистичні дані, експертну інформацію і матеріали вибіркового обстеження домашніх господарств.

Ключові слова: домогосподарство, доходи населення, економічний добробут.

З переходом до ринкових умов господарювання в країнах з перехідною економікою відбулися суттєві зміни в рівні життя їхнього населення, структурі доходів домашніх господарств, їх економічному добробуті тощо. Змінилася не тільки структура доходів, а й розподіл їх між домогосподарствами. Появились дуже багаті люди і дуже бідні. З кожним роком змінюється економічний добробут як окремих домашніх господарств, так і суспільства в цілому.

В різних країнах ці процеси відбуваються по своєму. В Україні за даними Держкомстату за останні роки реальний наявний дохід щорічно збільшувався, за винятком 2009 р., який в цьому році становив 91,5 % величини цього показника за попередній рік. В 2010 р. значення цього показника вже дорівнювало 116,2% його величини за попередній рік [1]. Зменшення реального наявного доходу населення в 2009 р. спричинене світовою фінансово-економічною кризою.

Вплив кризи на доходи і витрати населення, а відтак і на їх добробут видно з динаміки інших статистичних показників. Зокрема, індекс фізичного обсягу валового внутрішнього продукту (ВВП) в 2009 р. становив 85,2% його величини у цінах попереднього року. Хоча в 2010 р. величина вказаного показника дорівнювала вже 104,2%. В листопаді 2008 р. вперше зафіксовано падіння реальної заробітної плати на 0,2%. Така ж тенденція спостерігалася протягом усього 2009 р. Зміна її відбулась лише в 2010 р., протягом якого реальна заробітна плата зростала.

Переважно показник сукупних доходів населення корелює з ВВП, тому А. Пігу для оцінювання добробуту домашніх господарств країни запропонував використовувати другий з цих показників. Однак, використання ВВП на душу населення в якості міри економічного добробуту має свої недоліки, на що вказали В. Нордгауз і Дж. Тобін. Тому для виконання такого оцінювання вони ввели свій показник, який П. Самуельсон запропонував називати Чистим Економічним Добробутом (ЧЕД) [2, с. 151]. Для його розрахунку вчені пропонують від величини ВВП віднімати вартість шкоди (збитків) завданої навколишньому середовищу і додати вартісну оцінку діяльності «роблю сам», дозвілля і продукції, створеної тіньовим сектором економіки. Хоча на сьогодні відсутні детальні алгоритми визначення вартості деяких з цих показників.

Проблематика доходів домашніх господарств і їх економічного добробуту була в полі зору багатьох вчених на протязі всього розвитку економіки як науки. Її дослідженням присвятили свої наукові пошуки і низка українських економістів. Серед них Д. Богиня, А. Гвелесані, О. Длугопольський, А. Ігнатюк, Т. Кір'ян, А. Колот, Е. Лібанова, І. Малий, В. Мандибур, О. Марець, С. Панчишин, Н. Холод та інші.

Однак, і досі науковцями не вироблено чіткого підходу до оцінювання величини ЧЕД, не деталізовано взаємозв'язок між доходами і економічним добробутом домашніх господарств.

Тому мета даного дослідження полягає у спробі з'ясувати який зв'язок є між доходами і економічним добробутом домогосподарств та як оцінювати цей добробут в нашій країні.

Поточні доходи домашніх господарств не завжди корелюють з добробутом їхніх членів. Якщо розглянути дві однакові сім'ї з рівними доходами, одна з яких проживає у власному будинку а друга винаймає помешкання, то добробут першої буде кращим від другої. Інший приклад: одна з двох таких сімей проживає в екологічно чистому, а друга – в екологічно забрудненому регіоні. Безумовно, що добробут першої також буде кращим за добробут другої з цих сімей. Тому не завжди величина доходів домогосподарств визначає їхній добробут.

Часом певна людина з набагато меншими доходами від іншої відчуває себе щасливішою за другу з них. Наприклад, бідний африканець з віддаленого від цивілізації племені може відчувати себе щасливішим, тобто вважати, що рівень його добробуту вищий від набагато заможнішого за нього європейця.

Виходячи з подібних міркувань, А. Пігу ввів поняття економічного добробуту, який може бути виражений у грошовому вимірі. Він запропонував вимірювати економічний добробут домогосподарств країни за допомогою величини ВВП на душу населення. Зраз цей показник широко використовується у міжнародних порівняннях рівня економічного розвитку та добробуту населення країн.

Хоча він скоріше відображає потужність економіки країни, ніж є виразником рівня достатку її населення. Адже в ньому не відображено як втрати людей від проживання їх на екологічно забрудненій території, так і різноманітні додаткові доходи домашніх господарств.

Одним із способів виходу з даної ситуації могло би бути використання в якості міри економічного добробуту домогосподарств країни не ВВП, а національних рахунків. Зокрема, для цієї мети можна було б скористатись чистим внутрішнім продуктом (ЧВП). Головною причиною того, що економісти для вимірювання економічного добробуту не використовують цей показник полягає в необхідності розрахунку в цьому випадку амортизації капітальних благ, який виконати досить важко. Особливо ускладнився цей розрахунок в останні роки, коли змінилася структура виробництва за рахунок широкого використання в ньому комп'ютерної техніки, математичного і програмного забезпечення, тривалість життя яких набагато менша за металургійні заводи. І як результат – ВВП і ЧВП рухаються не в тісній взаємодії як у випадку незмінної структури виробництва, а величина другого з цих показників може рости повільніше за величину першого з них.

Введений В. Нордгаузом і Дж.Тобінім показник ЧЕД також не вирішує остаточно розглянутої проблеми. З одного боку, відсутня уніфікована методика його розрахунку, а з іншого – він також досконало не відображає економічний добробут домашніх господарств країни. Тому, для визначення величини цього добробуту доцільно використати крім ВВП деякі інші показники в національних рахунках, врахувати негативний вплив на людину урбанізації та екологічного забруднення території, на якій вона проживає, поліпшити вимірювання основних видів виробничої діяльності, зокрема, надання послуг охорони здоров'я і освіти, виявити побутові чинники, які бажано використати у разі оцінювання життєвого рівня населення, додати інформацію про розподіл доходів між домашніми господарствами, а також розширити межі вимірювання, зокрема, оцінити неофіційно отримані (тіньові) доходи цих господарств, вартісну оцінку неринкових операцій, вільного часу та покращення якості товарів. Зупинимось більш детально на цих питаннях.

Проблемним питанням, яке стосується розрахунку ЧЕД, це державні послуги населенню. З одного боку, чим більші обсяги державного фінансування на освіту і охорону здоров'я, тим вищий повинен бути рівень економічного добробуту домашніх господарств незалежно від країни. А з іншого – в США витрати на охорону здоров'я більші, ніж в багатьох європейських країнах, але здоров'я американців гірше. Це означає, що зв'язок між витратами на охорону здоров'я і станом здоров'я є нечітким. Стан здоров'я населення, крім витрат на охорону здоров'я, залежить від багатьох інших чинників. Аналогічні міркування можна навести стосовно освіти. Тому для розрахунку ЧЕД варто використовувати не витрати на охорону здоров'я і освітні заклади, а стан здоров'я і освіти населення країни.

Ще одним проблемним питанням в даному випадку є врахування величини багатства домогосподарств чи економіки в цілому у разі розрахунку ЧЕД. Тут потрібно розрізнити два моменти використання цієї величини в таких розрахунках. З одного боку, багатство може збільшити економічний добробут домашнього господарства, а з іншого – виступати важливим показником стійкості фактичного споживання цього господарства. Ми вже наводили приклад двох сімей з рівними доходами, одна з яких проживає у власному будинку а друга винаймає помешкання. Аналогічний приклад двох сімей, коли одна з них має власний автомобіль чи якісь засоби праці для роботи в особистому господарстві, а інша – ні. Використання цього автомобіля для поїздок на роботу одного з членів домогосподарства чи цих засобів з метою вироблення продукції для власного споживання збільшує економічний добробут першої з цих сімей. Збільшити економічний добробут домашнього господарства може і людський капітал його членів.

Домогосподарство в якого є якесь багатство може дозволити собі збільшити споживання шляхом зменшення активів чи за рахунок збільшення боргу. Крім цього, за рахунок економії споживання може бути зменшене. Тоді активи збільшаться. З розглянутого, багатство забезпечує стійкість фактичного споживання.

Аналогічні міркування стосуються економіки в цілому. Зокрема, для визначення величини суспільного добробуту потрібно знати рахунки своїх активів і зобов'язань, тобто, грошову оцінку фізичного, людського, природного і соціального капіталу, а також заборгованість перед іншими країнами.

До проблемних питань у разі розрахунку ЧЕД треба віднести питання перенесення демографії в показники доходу домашніх господарств. Якщо дві сім'ї з різною кількістю осіб мають однакові показники доходів на душу населення, то в сім'ї з більшою кількістю осіб рівень економічного добробуту вищий. Це відбувається за рахунок того, що постійні витрати в обох домогосподарствах однакові, а на одну особу в більшій сім'ї є меншими.

На ще один момент треба звернути увагу якщо доходи домогосподарств розраховують на основі витрат. Перше – це те, що люди з різними доходами купляють різні набори товарів: бідні більше тратять на продукти харчування, а багаті – на розваги. Друге – це те, що бідні і багаті люди купляють товари і послуги в різних типах магазинів, ціни в яких на «аналогічну» продукцію можуть бути різними. Врахування вказаних особливостей допомогло Китаю вийти на найліпші показники розвитку економіки підчас теперішньої світової фінансово-економічної кризи. Адже з поглибленням цієї кризи значна кількість людей у світі через зниження рівня доходів стала купляти товари в більш дешевих магазинах, які торгують багатьма китайськими виробами.

Безумовно, рівень забруднення навколишнього середовища, шум та перенаселення мають безпосередній вплив на економічний добробут населення. Зростання видобутку вугілля, нафти чи сірки, збільшення вироблення цементу, мінеральних добрив чи іншої продукції, яка забруднює повітря, воду чи ґрунт потребують більше коштів на те, щоб усунути заподіяне цими діями забруднення довкілля. В результаті збільшується величина ВВП країни. Тобто, вартість витрат держави на природоохоронні заходи (устаткування для очищення води та повітря від шкідливих відходів виробництва, водопроводи та каналізація, утилізація відходів і т.п.) враховується в ВВП, але нічого не додає до економічного добробуту домашніх господарств. Тому ці витрати треба відняти від ВВП країни. Їх можна умовно оцінити виходячи з вартості фондів державного і приватного секторів, призначених для охорони навколишнього середовища, терміну їх служби та норм амортизації.

Однак, природоохоронні заходи не завжди бувають ефективними. Тобто державні витрати на ці заходи бувають недостатніми. В результаті виникають збитки, витрати на усунення яких також треба відняти від величини ВВП. Їх можна також умовно оцінити через річні витрати на те, щоб утримати забруднення довкілля на рівні допустимих санітарних норм.

Негативно впливає на добробут домашніх господарств і урбанізація. Шум, перенаселення, замкнутість простору та інші причини приводять до погіршення фізичного і психічного здоров'я населення. Наприклад, коли людина добирається до місця праці тривалий час, а якщо при цьому ще виникають проблеми з транспортом через затори чи інші причини, то рівень її добробут буде нижчим, порівняно з людиною, яка працює поряд з домом.

З оглянутого, щоб точніше визначити економічний добробут домашніх господарств треба також від величини ВВП відняти вартість збитків від урбанізації. Оцінити цю вартість досить важко. Це можна зробити тільки для деяких з її складових. Наприклад, збитки від дорожньо-транспортних пригод можна умовно оцінити як добуток грошової компенсації з страхування на кількість постраждалих. Збитки від погіршення умов поїздок на роботу і назад можна підрахувати як добуток середньої заробітної плати на кількість часу, що перевищує 30 хвилин і витрачається на поїздки [3].

В запропонованому А. Пігу підході до оцінювання економічного добробуту домогосподарств за допомогою ВВП на душу населення не враховуються всі їхні доходи, а також їх нерівномірний розподіл між людьми. Тому, для удосконалення цього оцінювання потрібно невраховані доходи домашніх господарств додати до величини ВВП.

Одними з таких неврахованих доходів є тіньові доходи населення. Тіньовою називають економічну діяльність, яку приховують, щоб ухилитись від сплати податків або внаслідок її незаконного характеру [4, с. 589]. Зокрема, це часткове чи загальне приховування виробництва, неофіційне чи частково офіційне працевлаштування, виплата заробітної плати «в конвертах» тощо. Якщо обсяги тіньового сектору економіки країни перевищують 20-30%, то це призводить до ускладнення керування цією економікою, суттєво перешкоджає її розвитку, створює реальну загрозу національній безпеці держави.

Про значні розміри тіньової економіки в нашій країні говорять, наприклад, суттєві розбіжності у виплачуваних працівникам сумах заробітної плати і даних офіційної статистики. Зокрема, в 2010 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників України для приватних підприємств становила 43,5% від величини цього показника для державних підприємств, а в торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 27,3% [5, с. 208]. Хоча за результатами незалежних досліджень, працівники, зайняті у приватному секторі, заробляють істотно більше тих, хто працює на державних підприємствах.

Найбільш активно підприємці почали приховувати свою виробничу діяльність останнім часом, після прийняття Податкового кодексу України. Найкраще це можна проілюструвати на тих, хто працює за спрощеною системою оподаткування. Якщо до прийняття цього Кодексу в нашій країні було 3 млн. спрощенців, то на початок 2012 р. їх залишилось 700 тис.

Тіньовий сектор присутній в економіці майже кожної країни. Однак, його обсяги в багатьох економічно розвинутих країнах невеликі (8-16% ВВП) і вплив на соціально-економічні процеси незначний. В Україні ж розміри тіньової економіки досить великі і продовжують зростати. На жаль, через її прихований характер неможливо точно оцінити масштаби цього явища. Для цього треба використати економіко-математичні методи [6] та сучасні інформаційні технології [7, 8], зокрема теорію нечітких множин [9].

Кожен з методів вимірювання обсягів тіньової економіки в країні дає свій результат, який переважно відмінний від інших. Так, за розрахунками Держкомстату обсяги тіньового сектору економіки України в 2010 р. становили 16,5% її ВВП, а за даними Мінекономіки – 34% [10]. Однак, зарубіжні дослідники вважають, що співвідношення між тіньовою і офіційною економікою в Україні становить більше половини і є найбільшим у Європі. Журнал “Economics” оцінив це співвідношення для цього ж року в 55,1%, а Світовий банк – в 58,7% [11].

Крім доходів в тіньовому секторі економіки які не враховані в ВВП, домашні господарства отримують незареєстровані в ньому перекази грошей з-за кордону. Як відомо, значна частина наших громадян періодично виїжджає за кордон на заробітки [12]. Обсяги трудової міграції оцінити досить важко. За оцінками експертів, це приблизно від 4 до 7 млн. громадян України, що становить біля третини активного населення працездатного віку. Дехто з них можливо виїхав з України назавжди, але більшість не пориває зв'язку з батьківщиною і зароблені гроші пересилає своїм рідним. Це достатньо великі суми, які в кілька разів перевищують обсяги іноземних інвестицій в Україну. Масштаби міграційного капіталу можна оцінити більш точно за використанням банківської інформації про закордонні грошові перекази в Україну.

Розглянемо дві повні сім'ї з чотирьох осіб (чоловік, дружина і двоє дітей) і однаковими доходами на одну особу, але в першій офіційно працює тільки чоловік, а в другій – чоловік і дружина. Очевидно, що в першій з цих сімей в дружини буде достатньо часу для приготування їжі, догляду за дітьми чи

виконання іншої домашньої роботи. В другій з цих сімей дружина зайнята на роботі і менше часу приділятиме дітям чи іншим домашнім клопотам. В результаті, цій сім'ї прийдеться витратити більше коштів на харчування, прибирання і догляд за дітьми. Тобто дохід, яким вона розпоряджається зменшиться. З оглянутого, для розрахунку ЧЕД до величини ВВП треба додати вартісну оцінку домашніх робіт, які виконують члени сімей. Цю величину приблизно можна оцінити, якщо помножити середню заробітну плату жінок на час, який всі домогосподарки тратять на домашню роботу. Розрахунки вчених показали, що в середньому за період 1995-2006 рр. домашнє виробництво в Франції складало біля 35% ВВП, Фінляндії – приблизно 40% і США – 30% [13].

Тепер уявимо, що в першій і другій з цих сімей дружини виконують однакову домашню роботу. За рахунок якого часу це буде робити дружина в другій з цих сімей. Тільки за рахунок свого вільного часу, який вона могла б потратити на навчання, підвищення свого інтелектуального рівня, духовні, релігійні чи спортивні заходи, або інші види відпочинку. В першій з цих сімей дружина матиме час на дозвілля, тому економічний добробут цієї сім'ї буде більшим, ніж другої. Таким чином, для правильного вирішення нашої проблеми обсяги вільного часу членів домашніх господарств в грошовому виразі треба додати до величини ВВП країни. Умовну вартість вільного часу працездатного населення країни можна приблизно розрахувати як добуток кількості такого населення на середню тривалість річного вільного часу і на ціну одиниці цього часу, в якості якої можна використати середньорічну заробітну плату всіх працівників. Закордонні дослідники в 2005 р. порівнювали різні сумарні реальні доходи на душу населення для Франції і США. Перше порівняння використовувало встановлений показник доходу домогосподарств, яким вони розпоряджаються. Тут, дохід на душу населення Франції склав близько 66% аналогічного показника США. Додавання наданих урядом послуг, таких як охорона здоров'я і освіта скоротив розрив до 79%. З урахуванням домашньої роботи і дозвілля величина підсумкового відносного рівня доходу збільшилася до 87% [13].

Для багатьох країн останні двадцять років характерні, крім інших особливостей, зростанням нерівності доходів. Урахування цієї нерівності доцільне і у разі оцінювання величини економічного добробуту. Однак, дослідження науковців показують, що розподіл споживання може досить відрізнятись від розподілу доходів. Тому ймовірно, що для оцінювання розподілу економічного добробуту домашніх господарств треба сумісно врахувати їх доходи, споживання і багатство.

Для аналізу диференціації доходів населення, як і інших з вказаних показників, використовують криву Лоренца, а також такі показники: децильний коефіцієнт, коефіцієнт фондів і коефіцієнт концентрації доходів (коефіцієнт Джині). Дослідження нерівності розподілу доходів між домогосподарствами України з використанням цього апарату виконано в роботі [14].

Урахування нерівності розподілу благ в порівняннях певних двох країн за рівнем економічного добробуту їхніх домогосподарств впливає з того, що рівень цього добробуту буде вищим в тій країні, в якій за однаковості всіх інших показників вказана нерівність менша. Адже в суспільстві з меншою диференціацією доходів, споживання і багатства люди відчують себе більш комфортно.

Таким чином, використовувати ВВП країни в якості міри економічного добробуту її домашніх господарств не можна, оскільки цей показник скоріше виражає потужність ринкової економіки, а не рівень достатку населення. Для більш точного визначення величини цього добробуту крім ВВП треба використати національні рахунки, деякі інші статистичні дані, експертну інформацію і матеріали вибіркового обстеження домашніх господарств, зокрема, врахувати негативний вплив на людину урбанізації та екологічного забруднення території, на якій вона проживає, поліпшити вимірювання основних видів виробничої діяльності, визначити обсяги надання послуг охорони здоров'я і освіти, виявити побутові чинники, які бажано використати у разі оцінювання життєвого рівня населення, додати інформацію про розподіл доходів між домашніми господарствами, а також неофіційно отримані (тіньові) доходи цих господарств, вартісну оцінку неринкових операцій, вільного часу та покращення якості товарів.

Список використаної літератури

1. Статистичний щорічник України за 2010 р. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
2. Семюельсон П. А. Макроекономіка / Пол А. Семюельсон, Вільям Д. Нордгауз ; Пер. з англ. – К.: «Основи», 1995. – 544 с.
3. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки / Пухтаєвич Г. О. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
4. Панчишин Степан. Макроекономіка: Навч. посібник / Степан Панчишин. – К.: Либідь, 2001. – 616 с.
5. Праця України у 2010 р.: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України. – 2011. – 324 с.
6. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу: Навч. посібник / В. І. Приймак – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 296 с.
7. Skorupka D. Neutral Networks in Risk Management of a Project, 2004 AACE International Transaction, (CSC.1.51– CSC.1.57), The Association for the Advancement of Cost Engineering, USA, Washington 2004.
8. Приймак В. І. Нейронні мережі в управлінні ринком праці / В. І. Приймак, Д. Скорупка // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону: Науковий збірник. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. 7. – С. 260–266.
9. Сявавко М. Математичне моделювання за умов невизначеності / Сявавко М., Рибицька О. – Львів: НВФ Українські технології, 2000. – 320 с.
10. Лісовий А. В. Методи виявлення та оцінювання тіньового сектору економіки / А. В. Лісовий, С. В. Кирпа // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 1. – С. 264–275.
11. Мазур І. І. Тінізація економіки України в сучасних умовах / І. І. Мазур // Вісник Донецького університету, сер. В: економіка і право, спецвип., Т. 2, 2011. – С. 52–57.
12. Приймак В. Проблеми, позитивні та негативні сторони зовнішньої трудової міграції населення України / В. І. Приймак // Науковий вісник: Збірник науково-технічних праць. – Львів: НЛТУУ. – 2006, вип. 16.5. – С. 210–215.
13. Stiglitz J.E. Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. SMEPSP. September, 14, 2009. – [Електронний ресурс] / Stiglitz J.E., Sen A., Fitoussi J. P. – Режим доступу: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf.
14. Панчишин С. М. Диференціація доходів населення України в умовах світової фінансово-економічної кризи / С. М. Панчишин, З. В. Приймак // Вісник Львівського університету. Сер. економічна. – 2011. – Вип. 46. – С. 3–8.

HOUSEHOLD INCOME AND THEIR ECONOMIC WELFARE

V. Pryimak¹, Z. Pryimak¹, O. Voznyak²

¹ Ivan Franko National University of Lviv

² Ternopil' National Economic University

The connection between income and economic welfare of households is investigated. It is proved that accurately estimate the level of this welfare using only GDP is impossible. It is shown that for more precise estimation of economic welfare in addition to GDP it is need to use the national accounts, some other statistics, expert information and materials of sample survey of households.

Key words: household, household income, economic welfare.

ДОХОДЫ ДОМОХОЗЯЙСТВ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ БЛАГОСОСТОЯНИЕ

В. Прыймак¹, З. Прыймак¹, О. Возняк²

¹ Львовский национальный университет имени Ивана Франко

² Тернопольский национальный экономический университет

Исследовано связь между доходами и экономическим благосостоянием домохозяйств. Обосновано невозможность точно оценить уровень этого благосостояния с помощью исключительно ВВП. Показано, что для более точного определения экономического благосостояния населения страны кроме ВВП нужно использовать национальные счета, некоторые другие статистические данные, экспертную информацию и материалы выборочных обследований домашних хозяйств.

Ключевые слова: домохозяйство, доходы населения, экономическое благосостояние.